

آغاز تشکیل دولت ملی در ایران

• علی ططری

■ تاریخ تحولات ایران عصر صفوی از شیخ صفی تا شاه عباس اول
■ دکتر محمد کریم یوسف‌جمالی
■ اصفهان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد، چاپ اول، ۱۳۸۵، ۶۸۸ صفحه

مقدمه:

شکل‌گیری دولت ملی صفوی در ایران و تداوم این حکومت به مدت بیش از دو قرن، در تاریخ و فرهنگ و تمدن و نیز تمام شئون و جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور تأثیر بس عمیقی نهاد. بی‌گمان، آنچه از بازبینی تاریخ مبرهن و هویدا است، ۲۲۸ سال حکومت خاندان صفوی پیشینه‌ای به همین میزان داشته است. به معنی دیگر، می‌بایست دویست سال مقدمات مهیا می‌شد تا اعقاب شیخ صفوی به این اندازه حکومت کنند و این پشتوانه مستحکم برای آنان لازم می‌نمود.

ساختار کتاب:

«تاریخ تحولات ایران عصر صفوی» تألیف دکتر محمد کریم یوسف‌جمالی، که به لحاظ زمانی از شیخ صفی، نیای بزرگ خاندان صفوی تا اوایل حکومت شاه عباس اول صفوی را در برمی‌گیرد، با مقدمه‌ای از دکتر حسین میرجعفری، استاد تاریخ دانشگاه اصفهان آغاز می‌شود که در آن به برخی موارد مهم و ویژگی‌های تاریخ صفویه و نیز مزایای کتاب مورد نظر اشاره شده است. سپس متن اصلی در بیست فصل ارائه می‌گردد.

در فصل نخست، ۲۸ منبع و مأخذ اصلی که توسط نویسنده مورد بررسی قرار گرفته‌اند، معرفی می‌شوند. بیشتر منابع مورد استفاده مؤلف، نسخه‌های خطی داخلی و یا نسخی هستند که در موزه‌های خارج از کشور نگهداری می‌شوند. شرح متون اصلی و سفرنامه‌ها، در این فصل جالب توجه می‌نماید. در فصل دوم، اوضاع «ایران در اواخر عصر ایلخانان مغول» بررسی شده است. زیر این عنوان، به مباحثی چون «پیامدهای حمله مغول در ایران»^۲ و سلسله‌های محلی که در اواخر دوره مغول یا «عصر فترت» در

گوشه و کنار ایران سر برآوردند،^۳ پرداخته شده است. در فصل سوم، با عنوان «ظهور امیر تیمور و تشکیل سلسله گورکانیان»^۴ «اصل و نسب تیمور»،^۵ لشکرکشی‌ها^۶ و «دلایل حمله او به ایران»^۷ و ... به بحث گذارده شده است. فصل چهارم به تاریخ ایران در دوره حکومت ترکمانان قراقویونلو و آق‌قویونلو^۸ اختصاص دارد. فصل پنجم به لحاظی ورود به مبحث اصلی کتاب است که در آن به وضعیت و موقعیت «خاندان صفوی در اواخر عصر ایلخانان ایران»^۹ پرداخته شده است. از مهم‌ترین مطالب این فصل می‌توان به «پایگاه اجتماعی خاندان صفوی و نفوذ معنوی آنان بر جامعه ایران»^{۱۰} «مکتب شیخ صفی‌الدین از نگاه مورخان قدیم و جدید»^{۱۱} «شیخ صفی و ارتباط او با مراکز قدرت»^{۱۲} «اوضاع اجتماعی ایران - آذربایجان - بعد از مرگ شیخ صفی»^{۱۳} و نیز بحث از «سیاست شیوخ صفوی»^{۱۴} اشاره کرد. در پایان هم چنین نتیجه‌گیری می‌شود که شیخ صفی «کرد زبان» بوده است، اما فرزندان او ترک شده‌اند و همچنین «سید» نبوده است.^{۱۵} در فصل ششم در مورد «جانشینان شیخ صفی از شیخ صدرالدین موسی تا شاه اسماعیل اول»^{۱۶} بحث شده است. در این رابطه، جانشینان شیخ صفی به ترتیب «شیخ صدرالدین موسی»، «خواجه علی سیاهپوش»، «شیخ ابراهیم»، «شیخ جنید» و «شیخ حیدر» دانسته شده‌اند. معرفی «قبایل بزرگ قزلباش»^{۱۷} نیز از مطالب مهم این فصل است. فصل هفتم به «عوامل مؤثر در بازگشت اسماعیل میرزا به اردبیل در اواسط محرم سال ۹۰۵ ق. و خروج مجدد او از آن شهر»^{۱۸} جریان قدرت‌گیری شاه اسماعیل اول و «فتح تبریز و تعمیم دادن مذهب تشیع دوازده امامی در ایران»^{۱۹} می‌پردازد.

نویسنده پیش از ورود به
موضوع اصلی برای درک بهتر
خواننده، اوضاع ایران پیش از
قدرت‌گیری صفویان را در چهار
فصل بیان می‌کند

به چگونگی «روابط ایران با دول خارجی در عصر شاه اسماعیل اول» به‌ویژه اروپا و ازبکان،^{۳۲} فصل شانزدهم به «روابط شاه اسماعیل با تیموریان هند»^{۳۳} و فصل هفدهم به «روابط ایران با دولت عثمانی»^{۳۴} می‌پردازد. فصل هیجدهم که از طولانی‌ترین فصل‌های کتاب به شمار می‌آید، با یک «مقدمه» آغاز می‌شود و با «نگاهی جامعه‌شناختی بر موقعیت اجتماعی زنان ایران در عصر صفویه»^{۳۵} مسائل و درگیری‌های خانوادگی و خویشاوندی درون خاندان سلطنت، شورش‌های داخلی،^{۳۶} تحولات دوره شاه تهماسب اول به‌ویژه روابط خارجی ایران در آن زمان،^{۳۷} هنر این دوره،^{۳۸} خصوصیات شخصی،^{۳۹} «حرمسرا و سازمان درباری شاه تهماسب»^{۴۰} را دنبال می‌کند. فصل نوزدهم نگاهی کوتاه دارد به زندگی و سرانجام شاه اسماعیل دوم، جانشین شاه تهماسب صفوی.^{۴۱} نویسنده در فصل بیستم، عصر شاه محمد خدابنده، اوضاع سیاسی داخلی، هنر، موسیقی، خوشنویسی، نقاشی و همچنین «روابط شاه محمد خدابنده با اروپا»^{۴۲} را مورد بررسی قرار داده است.

در فصل هشتم «نسب شاه اسماعیل اول»^{۲۰} عنوان بنیانگذار سلسه صفویه مورد بررسی قرار گرفته است و در ادامه «سکه‌ها»^{۲۱} و «سجع مهر»^{۲۲} او معرفی شده‌اند. فصل نهم، چشم‌اندازی هرچند کوتاه به «دانش و دانش‌پروری شاه اسماعیل اول و تحولات علمی و ادبی در این عهد»^{۲۳} دارد، و نیز به برخی از دانشمندان و فضلاء زمان او به تناسب اشاره شده است. در فصل دهم به «تحولات فکری و فرهنگی و نهادینه شدن حکومت دینی در ایران»^{۲۴} در عصر صفوی و همچنین «علماء، روحانیون و دانشمندان دربار شاه اسماعیل اول»^{۲۵} توجه شده است. فصل یازدهم به شرح «گروهی از علماء، فضلاء، شعرا و دانشمندی که به سبب باورهای مذهبی‌شان جلای وطن کردند و در غربت بدرود حیات گفتند»^{۲۶} یعنی «فضل‌الله روزبهان خنجی اصفهانی»، «شیخ ابراهیم گلشنی»، «مولانا مصلح‌الدین لاری انصاری» و «امیر عبدالوهاب» می‌پردازد. فصل دوازدهم از «تحولات مذهبی ایران در ابتدای عصر صفوی»^{۲۷} همچنین بررسی اقدامات و «سیاست مذهبی شاه اسماعیل اول»^{۲۸} و مباحثی از این دست سخن می‌گوید و به نظر می‌رسد از مهم‌ترین فصل‌های کتاب است.

در فصل سیزدهم، فراز و فرود «هنر در ابتدای عصر صفوی»^{۲۹} مورد توجه قرار گرفته است که مهم‌ترین قسمت آن به «تحولات در فن نقاشی در این عصر»^{۳۰} مربوط است. فصل چهاردهم نیز در مبحثی کوتاه «خطاطان و تحول خط در این عصر»^{۳۱} را مورد بررسی قرار داده است. موضوع سه فصل پانزدهم، شانزدهم و هفدهم در ارتباط با روابط خارجی ایران در دوره شاه اسماعیل اول است. بدین ترتیب که در فصل پانزدهم

۲۲۸ سال حکومت خاندان صفوی پیشینه‌ای به همین میزان داشته است. به معنی دیگر، می‌بایست دو بیست سال مقدمات مهیا می‌شد تا اعقاب شیخ صفوی به این اندازه حکومت کنند

«فهرست اسامی و اعلام» و «فهرست منابع و مأخذ اصلی و تحقیقی به فارسی و انگلیسی» بخش پایانی کتاب را تشکیل می‌دهند.

ویژگی‌های کتاب:

کتاب «تاریخ تحولات ایران عصر صفوی» که به طور عمده اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و مذهبی ایران از زمان شاه صفوی تا ابتدای حکومت شاه عباس اول را مورد بررسی قرار می‌دهد، ۳ ویژگی برجسته دارد:

۱- از منابع معتبر داخلی و خارجی به خصوص نسخ خطی که در خارج از کشور نگهداری می‌شوند و همچنین سفرنامه‌ها استفاده کرده است. ۲۸ متن توصیف شده در فصل اول کتاب به خوبی گویای این مدعا است.

۲- نویسنده پیش از ورود به موضوع اصلی برای درک بهتر خواننده، اوضاع ایران پیش از قدرت‌گیری صفویان را در چهار فصل (فصل‌های دوم تا پنجم) بیان می‌کند.

۳- شرح و ارائه تصاویری از سکه‌های شاه اسماعیل به عنوان اسناد تاریخی این دوره از دیگر شاخصه‌های کتاب است.

پی‌نوشت‌ها:

۱. یوسف‌جمالی، محمدکریم؛ تاریخ تحولات ایران عصر صفوی (از شیخ صفوی تا شاه‌عباس اول)؛ نجف‌آباد: دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد، ۱۳۸۵؛ صص ۱۶۳-۱۴۸.

۲. همان؛ صص ۱۴۸-۱۵۳.

۳. همان؛ صص ۱۵۵-۱۶۳.

۴. همان؛ صص ۱۷۴-۱۶۵.

۵. همان؛ صص ۱۶۸-۱۶۵.

۶. همان؛ صص ۱۷۰-۱۶۸.

۷. همان؛ صص ۱۷۰-۱۷۱.

۸. همان؛ صص ۱۸۷-۱۷۵.

۹. همان؛ صص ۲۱۲-۱۸۸.

۱۰. همان؛ صص ۱۹۲-۱۸۸.

۱۱. همان؛ صص ۲۰۵-۲۰۲.

۱۲. همان؛ صص ۲۰۸-۲۰۵.

۱۳. همان؛ صص ۲۰۸-۲۰۹.

۱۴. همان؛ صص ۲۱۲-۲۰۹.

۱۵. همان؛ صص ۲۱۲.

۱۶. همان؛ صص ۲۵۰-۲۱۳.

۱۷. همان؛ صص ۲۷۳-۲۵۸.

۱۸. همان؛ صص ۲۹۷-۲۹۵.

۱۹. همان؛ صص ۳۱۳-۲۹۷.

۲۰. همان؛ صص ۳۱۹-۳۱۴.

۲۱. همان؛ صص ۳۲۲-۳۲۳.

۲۲. همان؛ صص ۳۲۶-۳۲۷.

۲۳. همان؛ صص ۳۷۴-۳۲۸.

۲۴. همان؛ صص ۳۸۰-۳۷۵.

۲۵. همان؛ صص ۳۸۰-۳۸۱.

۲۶. همان؛ صص ۳۹۴-۳۸۹.

۲۷. همان؛ صص ۴۳۱-۳۹۵.

۲۸. همان؛ صص ۴۰۲-۳۹۵.

۲۹. همان؛ صص ۴۴۶-۴۳۲.

۳۰. همان؛ صص ۴۴۳-۴۳۹.

۳۱. همان؛ صص ۴۵۰-۴۴۷.

۳۲. همان؛ صص ۴۸۲-۴۵۱.

۳۳. همان؛ صص ۴۸۸-۴۸۳.

۳۴. همان؛ صص ۵۱۸-۴۸۹.

۳۵. همان؛ صص ۵۳۶-۵۱۹.

۳۶. همان؛ صص ۵۶۳-۵۴۴.

۳۷. همان؛ صص ۵۸۷-۵۶۳.

۳۸. همان؛ صص ۵۹۲-۵۸۷.

۳۹. همان؛ صص ۵۹۷-۵۹۲.

۴۰. همان؛ صص ۵۹۷.

۴۱. همان؛ صص ۶۵۸-۶۱۴.

۴۲. همان؛ صص ۶۵۰-۶۱۵.